

**KADIN PARLAMENTERLER AÇISINDAN CUMHURBAŞKANLIĞI
HÜKÜMET SİSTEMİ: ANAYASA KOMİSYON RAPORLARI ÜZERİNDEN
BİR İNCELEME (2016-2023)****PRESIDENTIAL GOVERNMENT SYSTEM FROM THE VIEWPOINT OF
FEMALE PARLIAMENTARIAN: AN ANALYSIS OF THE CONSTITUTIONAL
COMMISSION REPORTS (2016-2023)****Tuğba YOLCU* - A. Muhammet BANAZILI******Öz****Article Info**

Siyasal sistem bir ulusun iktidar formunu gösteren yasama, yürütme ve yargı erklerinin kim veya kimler tarafından yönetildiğini belirleyen çeşitli öğelerden oluşan bir bütündür. Siyasal sistemin bütünlüğü, bir ülkenin siyasi kurumlarını ve bu kurumlar tarafından ifa edilen politika süreçlerini de tesiri altına almaktadır. Bundan dolayıdır ki siyaset biliminin en önemli konu başlıkları arasında siyasal rejim ve bunun oluşum süreçleri yer almaktadır. Siyasal alanda kadınların erkeklere kıyasla daha az görünür olduğuna ilişkin kanıların varlığı yalnızca Türkiye’de değil, dünyanın farklı ülkelerinde de bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti açısından bakıldığında tarihsel süreç içerisinde kadınların siyasal yaşama eklenenebilmesi için bir takım yasal düzenlemeler yapılarak siyasi hayata katılımlarının önündeki engeller bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Ancak günümüzde bu engellerin devam ettiği ve kadınların sosyal hayata konumlanışından kaynaklı problemlerin var olduğuna dair tartışmalar süre gelmektedir. Bu sorunsaldan hareketle çalışmada Türk siyasal yaşamındaki siyasal sistem değişikliğinde kadın parlamenterlerin etkileri ve bakış açılarının incelenmesi amaçlanmıştır. Nitekim temsili demokrasilerde parlamenterler halkın düşüncelerini, beklentilerini ve görüşlerini siyasal alana taşıyan en önemli aktörlerdendir. Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyeti siyasal sisteminde “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle” birlikte önemli bir değişim ve dönüşüm yaşanarak, bu yeni hükümet sisteminin anayasa teklifinin parlamentoya sunulduğu esnada kadın parlamenterlerin bakış açıları ve siyasal sistemin dizayn edilmesindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmanın teorik çerçeveyi kronolojik analizle kadın parlamenterlerin siyasal sistem içerisinde yaşanan gelişmelerdeki etkileri ortaya koyularak çizilmeye çalışılmıştır. Doküman analizi tekniğinden istifade edilerek, Anayasa Komisyon Tutanakları (2016-2023) ele alınmış ve kadın parlamenterlerin Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin oluşumundaki etkileri, algıları ve bakış açıları irdelenmiştir. Çalışma sonucunda geçmişten günümüze politik sahada erkeklere kıyasla geride kalan kadınların söz konusu yeni hükümet sisteminin oluşum sürecinde de geri planda kaldığı öne sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kadın Parlamenterler, Anayasa Komisyonu, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi.

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 23/01/2024

Kabul Tarihi: 21/02/2024

Atıf

Yolcu, T.- Banazılı, A. M. (2024). Kadın Parlamenterler Açısından Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi: Anayasa Komisyon Raporları Üzerinden Bir İnceleme (2016-2023). *Anasay* 27, 1-18.

* Doç. Dr., Tarsus Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, tugbayolcu@tarsus.edu.tr, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-7131-7545>.

** Dr. Öğr. Üyesi., Tarsus Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, muhammedbanazili@tarsus.edu.tr, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-5088-9587>.

Abstract

The political system is a set of various elements that determine the form of government of a nation, which is the legislative, executive and judicial powers that are exercised by whom or by whom. The integrity of the political system also affects the political institutions of a country and the policy processes carried out by these institutions. Therefore, the political regime and its formation processes are among the most important topics of political science. There is a belief that women are less visible in the political sphere compared to men not only in Türkiye but also in different countries around the world. From the perspective of the Republic of Türkiye, a number of legal arrangements have been made in order to eliminate the obstacles to women's participation in political life. Nowadays, however, there are ongoing debates that these obstacles continue and that there are problems arising from the positioning of women in social life. Based on this problematic, this study aims to examine the effects and perspectives of women parliamentarians on the change of the political system in Türk political life. Indeed, in representative democracies, parliamentarians are among the most important actors who carry the thoughts, expectations and opinions of the people to the political arena. In this context, an important change and transformation was experienced in the political system of the Republic of Türkiye with the "Presidential Government System" and the perspectives of women parliamentarians and their effects on the design of the political system were analyzed during the submission of the constitutional proposal of this new government system to the parliament. The theoretical framework of the study was tried to be drawn by revealing the effects of women parliamentarians on the developments in the political system through chronological analysis. By utilizing the document analysis technique, the Constitutional Commission Minutes (2016-2023) were analyzed and the effects, perceptions and perspectives of women parliamentarians on the formation of the Presidential Government System were analyzed. As a result of the study, it is argued that women, who have lagged behind men in the political arena from the past to the present, have also lagged behind in the formation process of the new government system in question.

Keywords: Female Parliamentarians, Constitutional Commission, Presidential Government System

EXTENDED ABSTRACT

The rights granted to women have an important place in the important stages of democratisation. For this reason, women have been the indispensable aim and tool of democracy in eliminating inequality between the sexes. However, today, although equality is still ensured in the legal sense, de facto equality between women and men, especially in the political field, has not been achieved. For this reason, women's influence on the political system cannot be at the same level as men.

The role of women in the political sphere has remained relatively more in the background compared to men. Inequality between women and men in the social and economic spheres, which is one of the most important problems of the modern era, has been added to the issue of inequality in the political sphere. The political rights granted to women have been seen as an important stage of democratisation; however, it is possible to state that the change in the actual situation has not proceeded in parallel with the changes in the legal and political spheres, and therefore, it is possible to state that women today remain behind men in the political sphere.

The Constitutional Commission plays a major role in the constitution drafting process. The Constitution is finalised in the Constitutional Commission and then approved by parliament or referendum. Therefore, the commission deliberations provide an environment where political parties and women parliamentarians who are members of these parties openly express their views on the political system.

Research Article

Received: 23/01/2024

Accepted: 21/02/2024

Cite this article as:

Yolcu, T.- Banazlı, A. M. (2024). Presidential Government System From The Viewpoint Of Female Parliamentarian: An Analysis Of The Constitutional Commission Reports (2016-2023). *Anasay* 27, 1-18.

In this study, it is aimed to reveal the role of women in shaping the political system and their perspectives on the Presidential Government System. In this direction, the speeches of women parliamentarians who took the floor in the Constitutional Commission discussions from the formation process of the Presidential Government System adopted in 2017 to the present day were analysed.

In the study, firstly, a brief history of the Turkish political system since the Republic is given. Afterwards, the discussions on the Presidential Government System are given and it is aimed to make a justification of the points in which women parliamentarians participate in these discussions. In the next section of the study, the findings obtained by using the descriptive analysis method are presented. Finally, the study is completed with an evaluation by analysing women's place in politics and their views on the political system.

The study analysed the commission meetings between 2016 and 2023. The speeches of commission members and women parliamentarians who participated in the commission and took the floor in these meetings were obtained online from the minutes of the Turkish Grand National Assembly. The speech texts of women parliamentarians in the minutes of the commission meetings were analysed through descriptive analysis. As a result, it was understood that the opposition to the "Presidential Government System" was more intense among women parliamentarians from parties other than the ruling party.

Another striking result of the study is the reflection of the fact that since the foundation of the Republic of Turkey, women have been granted their rights by the state rather than through social struggle. In the speeches of the commission, it was emphasised that we are actually prone to authoritarian governments by emphasising our political culture and that the constitutional amendment enables this and therefore poses a danger. This emphasis actually underlines that a society that is not accustomed to democracy should be democratised by the state. This situation shows the realisation that the social struggle is incomplete from the perspective of women parliamentarians.

When the "Presidential Government System" is evaluated from the perspective of women parliamentarians in general, it is seen that, considering the party discipline in Turkey, women parliamentarians emphasise current political issues especially in their speeches in parallel with party policies. In addition, it is also seen that women parliamentarians reflect the struggle of women in the political field on the one hand, with those in the opposition having more speaking rights, and on the other hand, with the effect of old traditional patterns, they ignore the social struggle and traditionally want democratisation through the state.

Giriş

Kadınların siyasal alandaki rolü, erkeklere kıyasla görece daha geri planda kalmıştır. Modern çağın en önemli sorunlarından birisi olan sosyal ve ekonomik alanda kadın-erkek eşitsizliği konusuna siyasal alandaki eşitsizlik meselesi de eklenmiştir. Kadınlara verilen siyasal haklar demokratikleşmenin önemli bir aşaması olarak görülmüş (Özer, 2013, s. 148) ancak fiili durumdaki değişim, hukuksal ve siyasal alandaki değişimlerle paralel yürümediğini ve dolayısıyla günümüzde siyasal alanda kadınların erkeklere göre daha geri planda kaldığını belirtmek mümkündür.

Batı'da Fransız Devrimiyle beraber temel hak ve özgürlükler açısından önemli gelişmeler yaşanmıştır. Kadınların toplumsal konumlarının iyileşmeye başladığı bu süreçte, kadınların gerek sosyal gerekse siyasal platformlarda ön plana çıkmaya başladığı söylenebilir (Yolcu, 2019, s. 243). Ancak bu sürecin değişmesinde batıda, kadının muhalefet unsuru olarak parlamento dışındaki hareketlerinin de etkisi olmuştur. Bu nedenle kadın, siyasal ve toplumsal eşitliğin sağlanmasında önemli bir muhalefet aracı haline gelmiştir. Muhalefet ise demokrasinin en temel koşuludur. Demokratikleşmede hem araç hem de amaç olarak siyasal alanda aktif olan kadınlar (Doğru, 2023, s. 281) daha çok muhalefet etme noktasında ön plana çıkmıştır (Deniz, 2007, s. 4).

Bu durumun temel sebebinin kadının toplumsal ve siyasal alanda erkekle eşit düzeyde yer alma gayreti olduğu söylenebilir.

Çalışmada kadınların siyasal alanda geri planda olması sorunundan yola çıkarak, kadınların siyasal sistemin şekillenmesindeki rolünü ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine yönelik bakış açılarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda 2017 yılında benimsenen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin oluşum sürecinden günümüze Anayasa Komisyonu görüşmelerinde söz alan kadın parlamenterlerin konuşmaları incelenmiştir.

Anayasa Komisyonu'nun anayasa hazırlama sürecindeki rolü büyüktür. Anayasaya son şekli Anayasa Komisyonu'nda verilmekte olup sonrasında meclis ya da referandumda onaylanmaktadır. Bu nedenle komisyon görüşmeleri, siyasi partilerin ve bu partilere üye kadın parlamenterlerin de siyasal sistem konusundaki görüşlerini açıkça ortaya koydukları bir ortam sunmaktadır.

Çalışmada toplam 2016-2023 yılları arasındaki komisyon toplantıları incelenmiştir. Bu toplantılardaki komisyon üyelerinin ve komisyona katılıp söz alan kadın parlamenterlerin konuşmaları TBMM tutanaklarından çevrimiçi olarak elde edilmiştir. Kadın parlamenterlerin, komisyon toplantı tutanaklarında yer alan konuşma metinleri, betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Neticede "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi"ne yönelik bakış açılarındaki muhaliflik durumunun, iktidar partisi dışındaki partilerin kadın parlamenterleri tarafından daha yoğun olduğu anlaşılmıştır.

Çalışmada öncelikli olarak Cumhuriyet'ten bu yana Türk siyasal sisteminin kısa tarihçesi verilmiştir. Daha sonra Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne yönelik tartışmalara yer verilerek kadın parlamenterlerin bu tartışmalara hangi noktalarda katıldığına yönelik bir temellendirmenin yapılması amaçlanmıştır. Çalışmanın bir sonraki başlığında betimsel analiz yönteminden faydalanılarak elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Son olarak kadınların siyasetteki yeri ve siyasal sisteme yönelik görüşleri analiz edilerek değerlendirme ile çalışma tamamlanmıştır.

1. TÜRK SİYASAL SİSTEMİNİN KISA TARİHÇESİ

Hükümet sistemlerinin hukuki dayanağı, devletin siyasi ve idari organlarının kuruluşu ve görevleriyle karşılıklı ilişkilerinin anayasada düzenlenmesiyle oluşur. Devletin kuvvetlerinin ayrılma derecesine ve ayrılan kuvvetler arasındaki ilişkiye göre hükümet sistemi belirlenir (Karatepe, 2013, s. 223). Genel olarak kuvvet birliğine dayalı olarak Meclis Hükümeti Sistemi; katı kuvvet ayrılığına dayalı olarak Başkanlık Sistemi ve yumuşak kuvvetler ayrılığına dayalı olarak Parlamenter Sistem olmak üzere üç tür hükümet sisteminden söz edilir. Bunun yanı sıra karma bir sistem olarak Yarı Başkanlık Sisteminden de bahsedilmektedir.

Türk siyasal hayatı incelendiğinde Osmanlı döneminde uzun yıllar mutlak monarşi uygulanmış olup dönemin sonlarında ise meşrutî monarşiye geçilmiştir. Osmanlı devletinde siyasal sistem içinde padişah yürütme erkinin tüm yetkilerini kendinde toplamıştır. Bu nedenle her türlü karar padişahın onayından geçmek zorundadır. Ayrıca tüm yöneticiler de padişah tarafından atanmıştır (Cin & Akyılmaz, 2009, s. 111). Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu döneminde patrimonyal devlet yönetim modeli esas alınmıştır.

Padişahın yetkilerini sınırlandırmaya yönelik olarak ilk girişim Sened-i İttifak'dır. Ancak belge uygulama imkânı olmadığı için ölü doğmuş bir hukuki belge niteliğine haiz olmuştur (Eryılmaz, 2006, s. 53-54). Türkiye'nin bugünkü manada ilk parlamentosu 1876 Anayasası ile oluşturulmuş ancak padişahın mutlak yetkisi devam ettiği için dolaylı tam anlamıyla parlamenter sistemin özelliklerini taşımamıştır. İki kanatlı meclis yapısına sahip parlamentoda kanunların yürürlüğe girmesi padişahın onayına bağlı bırakılmıştır. 1909 yılında yapılan, meclise padişahın izin almaksızın yasa yetkisi tanıyan değişiklik ile parlamento gerçek anlamda bir yasama organı haline gelmiştir (Karatepe, 2013, s. 233-234).

1909 Anayasa değişiklikleriyle birlikte padişahın mecliste yemin etmesi, harcamalarının sınırlandırılması, rütbe, nişan verme gibi askeri konularda sınırlama, parlamenter sistemin gereği olarak bakanların başbakanca belirlenmesi kuralı ve padişahın birçok yetkisinin meclisin onayına tabi olması gibi birçok konuda düzenlemeler yapılarak yeni bir anayasa formu ile özdeş sayılabilecek değişiklikler hayata geçirilmiştir (İnce & Özdemir, 2023, s. 39). Yapılan bu değişiklikler sayesinde, Osmanlı devleti ilk kez batılı anlamda bir demokrasi olarak yönetimin yönetilenlerin uyacağı kurallar anayasal çerçeveye alınmıştır (Eroğul, 2010, s. 10).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte monarşiden cumhuriyet yönetimine geçilmiştir. Cumhuriyete geçişle birlikte demokratik bir yönetim anlayışı kabul edilmiştir. 1921 Anayasasında öngörülen hükümet sistemi Meclis Hükümeti sistemi olmuştur. Bu sistem yasama ve yürütme iktidarlarını mecliste toplayan bir sistemi öngörmektedir. Söz konusu sistem daha çok olağanüstü ve kriz dönemlerinde uygulanan bir sistem olmuştur (Turhan, 1991, s. 456-459). 1924 Anayasası'na kadar yürürlükte kalan bu metin, 1924 Anayasasıyla birlikte Parlamenter Sisteme geçilmiştir.

Ancak 1924 Anayasası tam anlamı ile Parlamenter Sistemi uygulamaya koyamamıştır. Meclis Hükümeti ile Parlamenter Sistemin birtakım özelliklerinin olduğu karma bir sistem kurmuştur. 1924 Anayasası'nın 5. maddesinde icra kudreti Büyük Millet Meclisi tarafından yerine getirileceği hükmü yer almıştır. 1924 Anayasası için "kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı" şeklinde bir yorumlama yapılmıştır (Özbudun 1992, s. 10). Parlamenter sistem tam anlamı ile 1961 Anayasası'nda tesis edilebilmiştir.

1961 Anayasası'nda Parlamenter Sisteme uygun olarak Cumhurbaşkanı yetkileri açısından temsili ve sorumsuz bir makam olarak belirlenmiştir. Anayasa'ya göre Cumhurbaşkanı devletin başı sıfatı ile Cumhuriyetin ve ülkenin birliğini temsil eder ve görevi ile ilgili işlemlerden sorumlu değildir. Ayrıca Cumhurbaşkanı'nın tarafsızlığını sağlamak adına seçilmesi halinde parti ile ilişkisinin kesileceği ve yedi yıllığına seçilmesi ve tekrar seçilmeyeceği ilkesi benimsenmiştir. Cumhurbaşkanı'nın yedi yıllığına seçilmesi parlamenter ile arasındaki siyasi bağın engellenmesi amacıyla yapılmış bir düzenleme olup cumhurbaşkanını partiler üstü bir tutum izlemeye yönlendirmektedir (Duyar, 2024, s. 131-132).

1961 Anayasası'nın Cumhurbaşkanı'na TBMM seçimlerini yenileme imkânı tanınması parlamenter sisteme uygun bir diğer hükümdür. Ancak cumhurbaşkanının bu yetkisini kullanabilmesi için kısıtlama getirilerek Cumhurbaşkanı'na Başbakan'ın önerisiyle meclis seçimlerinin yenilenmesine karar verme yetkisinin kullanabileceği hükme bağlandığından, bu şartların gerçekleşmesi hemen hemen imkânsız bir hal almıştır (Erdoğan, 2003, s. 102).

1982 Anayasası'nın öngördüğü sistem de Parlamenter Sistem'dir. Anayasa'nın Parlamenter Sistem'e uygun birçok hükmü bulunmaktadır. Parlamenter Sistem'in genel özelliği yasamanın yürütmeye, yürütmenin de yasamaya karşı sorumlu olması ilkesidir. Yürütmenin yasamayı feshetme yetkisi Parlamenter Sistem'in önemli örneklerinden İngiltere'de devlet başkanında olmasına karşın uygulamada başbakanın isteği üzerine kullanılmaktadır (Verney, 1992, s. 31). 1982 Anayasası'nda değişiklikten önceki 116. maddede ise Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı'na danışarak bu yetkisini kullanmaktadır.

Parlamenter Sistem'e uygun olarak bir diğer düzenleme yürütmenin iki başlı yapısıdır. Yürütme yetkisi Bakanlar Kurulu ve Cumhurbaşkanı tarafından düzenlenir. Bakanlar Kurulu parlamentodan çıkar ve yürütmenin sorumlu kanadını oluşturur. Cumhurbaşkanı ise parlamento tarafından seçilir ve yürütmenin sorumsuz kanadını oluşturur. Ancak Cumhurbaşkanı'nın yetkileri açısından Parlamenter Sistem'le bağdaşmayan birtakım yetkileri vardır. Bu yetkilere en önemli örnek gerekli görüldüğü hallerde Bakanlar Kurulu'na başkanlık etme yetkisidir. Bu yetki Cumhurbaşkanı'na yürütmeye aktif bir şekilde katılma fırsatı vermektedir ve bu yetki Parlamenter Sistemlerde kesinlikle rastlanılmayacak türden bir yetkidir (Soysal, 1993, s. 208). Cumhurbaşkanı'na yargı alanında tanınan yetkilerde 1961 Anayasası'na göre oldukça geniştir.

Bu durum Parlamenter Sistem'deki Cumhurbaşkanı yetkilerini aşarak güçlü bir cumhurbaşkanlığı profili sunmaktadır. Ayrıca yürütme ve yargıya ilişkin yetkilerinin artırılması Cumhurbaşkanı'nın tarafsızlığını da zedelemektedir.

1982 Anayasa'sı ile Cumhurbaşkanı'na yargı alanında tanınan yetkiler Cumhurbaşkanı'nın tarafsızlığına da zarar vermektedir (Akgül, 2021). Örneğin Anayasa'nın değişiklikten önceki 104. maddesine göre Anayasa Mahkemesi üyelerinin tamamını, Danıştay üyelerinin dörtte birini, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'nı, Askeri Yargıtay üyelerini seçmek, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi üyelerini ve Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyelerini seçme görevleri vardır. Cumhurbaşkanı'na tanınan bu yetkiler Yarı Başkanlık Sistemi'nin uygulandığı Fransa'da devlet başkanın yetkilerinden fazladır. Fransa Anayasası'na göre; Fransa'da devlet başkanı yargıçlar yüksek konseyinin başkanı olarak üyelerinin atamasını yapar; Anayasa konseyinin yalnızca üç üyesini atar. Danıştay üyelerini atama yetkisi ise bakanlar kuruluna aittir (Göze, 1995, s. 572).

1982 Anayasası ile güçlendirilmiş Cumhurbaşkanı modeli benimsenmiş ve Parlamenter Sistem'den uzaklaşılarak Yarı Başkanlık Sistemi özelliklerine doğru bir düzenleme gerçekleştirilmiştir. Bu düzenlemelere ek olarak Parlamenter Sistem'de ikinci büyük sapma 2007 yılındaki Anayasal değişikliklerle gerçekleştirilmiştir. 2007 yılındaki referandum ile Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesi ilkesi kabul edilmiştir. Bu ilkeyle birlikte siyasal sistemin Yarı Başkanlık Sistemi'ne doğru saptığı düşüncesi ortaya çıkmıştır (Gönenç, 2011, s. 4). Bu süreçten sonra sistemde yürütmenin çift başlılığı daha da ön plana çıkmış ve yürütmenin her iki kanadı meşruiyetini halktan alarak güçlenmiştir. Sistem anayasal olarak Parlamenter Sistem gibi görünse de fiili olarak Yarı Başkanlık Sisteminin uygulandığını söylemek mümkündür.

Duverger (aktaran Ergül, 2005, s. 75) Yarı Başkanlık Sistemi için üç temel özellik belirlemiştir. Birincisi devlet başkanının güçlü yetkilere sahip olması, ikincisi devlet başkanın halk tarafından seçilmesi ve son olarak yasama organına karşı siyasal sorumluluğu bulunan hükümettir. Bu üç özellik Türkiye'de 2007 yılında yapılan değişiklik ile sağlanmıştır. 1982 Anayasası ile güçlü bir Cumhurbaşkanı modeli oluşturulmuş 2007 yılında ise güçlendirilmiş Cumhurbaşkanı halk tarafından seçilmesi ilkesi kabul edilmiştir. Bu süreçten sonra siyasal sisteme yönelik tartışmalar daha da artmış ve 2017 yılında sistemin Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi olarak değişmesi ile birlikte bu tartışmalar son bularak yeni sisteme ilişkin yeni tartışmaları başlatmıştır.

1. CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİ TARTIŞMALARI

Türkiye'de parlamenter ve başkanlık sistem tartışmalarının kronolojik kökeni 1960'lı yıllara kadar uzansa da 1980'li yıllar bu tartışmaların daha fazla öne çıkmaya başladığı döneme denk düşmektedir (Yıldırım, 2020, s. 513). Türkiye'de hükümet sistemine yönelik özellikle Başkanlık Sistemi eksenli tartışmalar 1982 Anayasası ile oluşturulan güçlü cumhurbaşkanlığı modeli ile artmıştır (Akçakaya & Özdemir, 2018, s.925). 2007 yılında yapılan anayasal değişikliklerle de sisteme yönelik olarak fiili bir durum yaratılmıştır. Parlamenter Sistem'den Başkanlık Sistemi'ne geçmek isteyenlerin sisteme yönelik farklı dayanakları vardır.

Parlamenter Sistem'de değişikliği savunanlara göre sistemin en önemli sorunu siyasal istikrarsızlıktır. Hükümet istikrarsızlıklarının yol açtığı siyasal krizlerin en önemli nedeni yürütmenin güçsüzlüğü olarak görülmektedir (Özdemir, 2020, s. 376-377). Yürütmeyi güçlendirmek adına 1982 Anayasası'nda düzenleme yapılmış ancak bu düzenleme yürütmenin sorumlu kanadı Başbakan ve Bakanlar Kurulu'nun güçlendirilmesi yönünde değil yürütmenin sorumsuz kanadı Cumhurbaşkanı'nın güçlendirilmesi yönünde olmuştur (Yılmaz & Yıldız, 2022, s. 518). Yürütme organının ön plana çıkarılmasının temel nedeni özellikle olağanüstü dönemlerde hızlı karar alabilme ihtiyacıdır (Yanık, 1997, s. 89-100). Güçlendirilen yürütme içinde özellikle sorumsuz kanat olan Cumhurbaşkanı'nın güçlendirilmesi yürütme içinde çift başlılık sorununu da ortaya çıkarmıştır. 1982 Anayasası ile Cumhurbaşkanı yürütmenin sorumsuz kanadı olarak yetkileri parlamenter sistemde olması gerekenden çok fazladır. Bu durumda yürütme içinde bazı durumlarda çatışmaya neden olarak siyasi krizlere zemin hazırlayabilmektedir.

Türkiye’de Parlamenter Sistem açısından sorun yaratan bir diğer durum ise parlamentonun özellikle tekrar seçilebilmek kaygısıyla etkin ve verimli çalışmamasıdır. Tekrar seçilebilmek kaygısı partiler arası hareketliliğe de yansımıştır. Bu durum parlamentonun istikrarını etkilemekte ve sıklıkla hükümetin değişmesine yol açmaktadır (Yanık, 1997, s. 89-100).

Parlamenter Sistem’e yönelik bu eleştirilere karşılık olarak Türkiye’de sistem tartışmaları genellikle Başkanlık Sistemi yönünde olmuştur. Başkanlık Sistemi’ni savunanların gerekçeleri genel olarak parlamenter sistemin yarattığı siyasi kriz ve çift başlı yürütme ekseninde olmakla birlikte karşı çıkanların ortak paydası ise Başkanlık Sistemi’nin otoriter yapıya sebebiyet vereceği endişesidir (Boyalı & Gümüş, 2022). Başkanlık Sistemi’nde yürütme yetkisi tek bir kişide toplanmıştır. Bu nedenle Türkiye’nin siyasi kültürü ve buna bağlı olarak siyasi parti sistemi ve yapısı, partiler arası kutuplaşma eğilimi ve iktidarın parti liderleri tarafından kişiselleştirilme eğilimleri gibi tehlikeler dikkate alındığında Başkanlık Sistemi’nin Türkiye’de uygulanması Latin Amerika’daki otoriter sistemlere benzeyeceği kanısını uyandırmaktadır (Yazıcı, 2010, s. 3). Nitekim son zamanlarda gerek yerel seçimlerde gerekse genel seçimlerde iki veya daha fazla partinin bir araya gelerek seçim yarışına girdikleri ve meydana gelen bu dönüşümlerin parti sistemi üzerinde de belirleyici etkiye sahip olduğu söylenebilir. Aynı zamanda bu yeni parti sisteminin kimlik temelli kutuplaşmaları tetiklemekte olan tartışma konuları arasında yer almaktadır (Kiriş, 2011, s. 33).

Başkanlık Sistemi’nin en önemli sakıncası yasama ve yürütme arasındaki ilişkilerde görülmektedir. Yasamanın ve yürütmenin aynı partiden olması yani parlamento çoğunluğu ile başkanın aynı partiye mensup olmaları sistemin iyi işlemesi için önemlidir (Güler, 2018, s. 306). Tam olarak başkanlık sistemiyle aynı olduğu söylenemese de Türkiye’deki yeni hükümet sisteminin yasama-yürütme arasında ahengin sağladığını ve özellikle yasama faaliyetlerinin çoğulcu olarak işlediğini belirten yaklaşımlar da bulunmaktadır (Anayasa Komisyon Raporu, 19.01.2023(f), s. 62).

Parlamenter Sistem’de yürütme yasamanın içinden çıktığı için yasama ve yürütme iş birliği içerisindedir. Ancak Başkanlık Sistemi’nde bu iki organ birbirinden tamamen bağımsızdır. Bu nedenle, birlikte çalışabilmeleri açısından iki kanadın da aynı siyasi eğilimde olmaları sistemin iyi işleyebilmesi açısından önemlidir (Turhan, 1995, s. 80). Ancak bu durum yasama ve yürütme gücünün tek bir siyasi eğilim içinde olması iktidarın kötüye kullanılmasına daha elverişli bir ortam yaratabilir. Böylesi durumlarda temel hak ve hürriyetler ihlali de söz konusu olabilecek ihtimaller arasındadır. Türkiye’de de bu soruna yönelik tartışmalar kadın parlamenterler tarafından da dile getirilerek Başkanlık sisteminde temel hak ve özgürlükler ile hukuk devleti ilkelerini geriletebileceğine ve bunun sonucunda Dönüşüm Endeksleri sıralamasında ülkenin sonlarda yer alacağına dikkat çekilmiştir (Anayasa Komisyon Raporu, 17.06.2020(d), s. 71).

Ayrıca Başkanlık Sistemi’nde yürütmenin tekçi yapısının temsilde adaletsizliğe de yol açabileceği savunulmaktadır. Devlet başkanlığı seçimlerinde oyların nispi çoğunluğunu alan aday kazanmakta ve bir sonraki seçimlere kadar yürütmeyi temsil etmektedir. Kaybeden adaylara oy veren seçmenlerin bir sonraki seçimlere kadar temsil edilemeyeceği ve bu durumunda muhalefeti şiddetlendireceği düşünülmektedir. Basit çoğunluk uygulamasında ise temsilde adalet konusunda sonuçlar dahada ağırlaşmaktadır (Yazıcı, 2005, s. 140). Yürütmenin tek bir kişide toplanmasının bir diğer sakıncası olarak da sistem içinde uzlaştırıcı gerilimleri azaltıcı bir gücün bulunmaması olarak görülmektedir. Siyasal kriz durumlarında parlamenter sistemde devlet başkanı ulusun birliğini temsilen demokrasinin sağlanmasında önemli bir görev üstlenmektedir (Turhan, 1995, s. 81).

Parlamenter Sistem’i savunanlar ve Başkanlık Sistemi’ni savunanların tartışmaları genel olarak rasyonel olmaktan çok duygusal ve ideolojik biçimde sunulmaktadır. Başkanlık ya da Yarı Başkanlık Sistemi’ni savunanlar her sorunun çözümü olarak görürken, Parlamenter Sistem savunucuları Başkanlık Sistemi’nin otoriter bir yönetim yapısına yol açacağını düşünmektedirler (Uluşahin, 1999). Ancak Parlamenter Sistem’de Başkanlık ya da Yarı Başkanlık Sistemi de

demokratik siyasal sistemler arasındadır. Bu nedenle bu sistemi otoriter olarak nitelemek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Ülkelerdeki uygulama biçimleri ve bu biçimleri etkileyen ekonomik, toplumsal, idari ve kültürel yapı ve politik geçmiş bunda etkilidir (Yıldırım, 2022, s. 480). Bu nedenle sistemler üzerindeki tartışmalar ülkelerin siyasal kültürü ile doğrudan bağlantılı olduğundan bu unsur da göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir.

2. KADINLARIN SİYASAL SİSTEM İÇİNDEKİ YERİ VE SİSTEM DEĞİŞİKLİĞİNDEKİ ROLÜ

Kadının geriliği ve erkek karşısında zayıflığı uzun yıllar boyunca toplumsal bir dogma olarak temel bir dünya görüşü şeklinde bir baskı sistemi inşa etmiştir. Kadına erkek karşısında boyun eğen bir rol yüklenerek kadının tüm gelişimi ev içine yöneltilecek toplumsal alanda rolü biçilmiştir (Zetkin, 1986, s. 11). Bu durum kadın erkek eşitliliğine yönelik olarak yapılan düzenlemelerde fiili durumda tam anlamıyla eşitlik sağlanamamasına neden olmaktadır.

Kadınlar, uzun zamandır çabası medeniyet ve siyasal haklar konusunda erkeklerle eşit olmak amacını taşımaktadır. Ancak bu sürecin iki zorluğu vardır; bunlardan biri tutucu ve baskıcı toplumsal örgütlenmeler, diğeri de erkek egemenliğidir (Arat, 1986, s. 188). Bu iki zorluk aslında erkek eliyle oluşturulan siyasal ve toplumsal örgütlenmelerdir.

Kadınlar toplumsal alanın yanında siyasal alanda da aktif rol alamamasının temel nedeni aynıdır. Bunlardan en önemli olanı toplumsal rol yansımalarıdır. Kadına toplumsal alanda biçilen rol özel alanlarının yani kadınsı işlerinin baskınlığıdır. Bu nedenle siyasette yer alanları toplumsal cinsiyete dayalı olarak yapılan işbölümü büyük bir engel teşkil etmektedir (Dinç, 2002, s. 87-89). Kadınların siyasal hayatta erkeklere oranla daha az aktif olmalarında kadınlarında geçmişten gelen rollerini benimsemeleri etkilidir. Kadınların siyasal davranışlarında birtakım özellikler bulunmaktadır (Alp, 2023; Kışlalı, 2006, s. 151): Kadınlar erkeklere göre oy kullanmaya daha az eğilim göstermekle birlikte oy verdikleri zamanlarda da daha tutucu partileri desteklediklerini dile getirmişlerdir. Kadınların parti ideolojisinden çok parti lideri ya da adayın kişiliğinden daha çok etkilendikleri; evli kadınların ise siyasal tercihlerinde eşlerinden etkilendiklerini gözlemlemiştir. Bu durum siyasal alanda aktif olan kadınların hem kendi hemcinslerini yönlendirme hem de sisteme karşı çıkma noktasında daha sert bir muhalefete neden olmaktadır.

Kadınların siyasal hayatta var olma mücadelesi, kendilerine yüklenen rol kalıplarına ve yaşam tarzına bir başkaldırı olarak ortaya çıkmıştır (Çakır, 1994, s. 18). Bu nedenle siyasal alanda aktif rol alan kadınların mücadelesi daha çok erkek eliyle oluşturulan siyasal sisteme yöneliktir. Bu mücadelede yer almak isteyen kadınların dünyada ve Türkiye’de fiili olarak istenilen yerde olmadıkları görülmektedir. Aşağıdaki tabloda Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan bu yana aktif siyasette yer alan kadın parlamenterlerin sayıları yer almaktadır:

Tablo 1: Yıllara Göre Parlamentodaki Kadın Milletvekili Sayıları

Seçim yılı	Parlamentodaki Milletvekili Sayısı	Kadın Milletvekili Sayısı
1935	395	18
1939	400	15
1943	435	16
1946	455	9
1950	487	3
1954	535	4
1957	610	7
1961	450	3
1965	450	8
1969	450	5

1973	450	6
1983	400	12
1987	450	6
1991	450	8
1995	550	13
1999	550	22
2002	550	24
2007	550	50
2011	550	79
2015	550	98
2015	550	81
2018	600	104
2023	600	119

Kaynak: (www.tuik.gov.tr; <https://www.tbmm.gov.tr/sandalyedagilimi>).

Tablo 1'e bakıldığında kadınların aktif siyasette erkeklere oranla çok geride oldukları görülmektedir. Şartların değiştiği, pozitif ayrımcılık, kota uygulaması gibi kadınları erkekler ile eşit konuma getirme çabaları parlamentoda kadın ve erkek eşitliğini sağlamada yetersiz kalmıştır. Erkek egemen bir meclis siyasal kararlarda da erkek egemenliği sonucunu doğurmaktadır. Özellikle kadınların rollerinin ataerkil bir bakış açısıyla yaklaşıp ve özel alan içerisinde kısıtlanması (Keser vd., 2021, s. 193); siyasal sistemin değişiminde kadınların etkisinin çok fazla olmaması ülkedeki siyasal yapılanmanın teminin oluşturulmasında ve buna bağlı olarak siyasal alanın şekillenmesinde kadın unsurunun çok fazla etkili olmadığını göstermektedir. Aşağıdaki tabloda da Anayasa Komisyonu'nun anayasa hazırlama ve anayasal değişiklik sürecinde kadın komisyon üyelerini göstermektedir.

Tablo 2: Siyasal Sistem Değişikliğinde Kadınlar

Cumhuriyet Sonrası Siyasal Sistemdeki Dönüm Noktaları	Anayasa Komisyon Üyeleri	Kadın Üye Sayısı
1961 Anayasası	20	0
1982 Anayasası	15	0
2007 Anayasa Değişikliği	24	3
2017 Anayasa Değişikliği	26	2
2023 Yılı İtibariyle	27	5

Tablo 2'de 1961 ve 1982 Anayasa'larında ve 2007 ve 2017 Anayasa değişikliklerinde anayasa komisyon raporunda imzası bulunan komisyon üyeleri ve kadın komisyon üye sayısı verilmiştir. Anayasaların değişmesi siyasal sistemi doğrudan etkilemektedir. 2007 yılı değişikliği ise daha önce bahsedildiği gibi siyasal sistemi yarı başkanlık sistemine yaklaştıran bir anayasal değişikliktir. 2017 yılında yapılan değişiklik ile de sistem Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi

şeklinde değişmiştir. Bu nedenle bu yıllara ait bilgiler elde edilmiştir. Bu bilgilere bakıldığında 2007, 2017 ve 2023 yıllarında anayasa komisyon raporunda kadın üyeler bulunmaktadır.

Anayasa devletin yönetim biçimi belirleyen en temel belgedir. Bu belgenin hazırlanmasında Anayasa komisyonunun da önemli bir yeri vardır. Komisyonla görüşülen metinler daha sonra meclise sunulur. Bu nedenle devletin yönetim biçiminin belirlenmesinde ilk görüşülen yer olması amacıyla çalışmada anayasa komisyon görüşmeleri/tutanakları incelenmiştir.

3. YÖNTEM VE BULGULAR

Araştırmada betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz çeşitli veri toplama teknikleri ile elde edilmiş bilgilerin önceden belirlenmiş temalara göre analiz edilerek yorumlanmasını kapsayan bir nitel araştırma tekniğidir. Betimsel araştırma tekniğinin amacı okuyucuya elde edilen bulguların özetlenerek ve yorumlanarak sunulmasını sağlamaktır (Yıldırım & Şimşek, 2003).

Betimsel araştırma dört aşamada gerçekleşmektedir. İlk aşamada veriler toplanmaktadır. Araştırma çerçevesinde 20.12.2016 tarihinden 24.01.2023 tarihine kadar tbmm.gov.tr adresinden çevrimiçi olarak elde edilen yedi (7) yıllık toplantı tutanaklarından kadın parlamenterlerin konuşmaları veri olarak alınmıştır. Araştırmanın ikinci aşamasında aşağıda yer alan araştırma problemi ve temalar oluşturulmuştur.

Tablo 3: Problem Cümlesi ve Temalar

Problem Cümlesi	Temalar
1. Kadınlar toplumsal ve siyasal alanda geri planda olmalarından kaynaklı olarak bu alanlarda muhalefet etmek ile aktif rol üstlenmektedir. Bu nedenle komisyon görüşmelerinde daha çok muhalefet partisine ait kadın parlamenterler söz hakkı almıştır.	İktidar Bloğu, Muhalefet Bloğu
2. Muhalefetteki kadın parlamenterler cumhurbaşkanı hükümet sistemine yönelik olarak otoriterleşme ve kimlik üzerinden eleştirilerini dile getirmişleridir.	Otoriterleşme, Kişiselleştirme Kimlik, Toplum Sözleşmesi, Tarafsızlık
3. İktidar partisine mensup kadın parlamenterler sisteme yönelik olarak daha az söz hakkı alarak siyasal krizlere vurgu yapmışlardır.	Siyasal Kriz, Çift Başlılık, Seçim Sistemi

Araştırmanın üçüncü aşamasında temaların açıklanarak yorumlanması sürecidir. Bu aşamada özellikle gerekli yerlerde betimsel analize uygun olarak doğrudan alıntılara da başvurulabilir (Yıldırım & Şimşek, 2003).

Tema 1: İktidar Bloğu-Muhalefet Bloğu

Çalışmada 2023 senesi itibarıyla Anayasa Komisyonu'nun 20.12.2016 tarihinden 24.02.2023 tarihine kadar yapılmış olan 32 toplantı tutanağı incelenmiştir. Bu tutanaklarda komisyon görüşmelerinde kadın parlamenterlerin “cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine” yönelik olarak yaptığı konuşmalar incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda 40 Kadın parlamenterin, 35 kere söz alarak yaptığı konuşmalar incelenmiştir. Bu parlamenterlerden üçü iktidar bloğundaki parti*

* Çalışmada iktidar bloğunda yer alan partiler TBMM’de milletvekiline sahip olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak ele alınmıştır.

üyeleri kadınlardan; 16'sı ise muhalefet bloğundaki[†] parti üyesi kadınlardan yapılmıştır. Yeni hükümet sistemiyle alakalı yapılan konuşmaların içerikleri ekseriyetle çoğunlukçuluğu (Anayasa Komisyon Raporu, 04.10.2018, s. 31) ve seçim sistemini eleştirel nitelikte (Anayasa Komisyon Raporu, 08.03.2018(c), s. 30) olmakla birlikte alt temadaki diğer başlıklar aşağıdaki kısımlardan oluşmaktadır.

Tema 2: Otoriterleşme, Kişiselleştirilme, Kimlik, Toplum Sözleşmesi, Tarafsızlık

Anayasa görüşmelerinin ilk toplantısında Anayasa maddelerine yönelik ilk tepki 159'uncu maddeye yöneliktir. "Anayasa'nın tek adam kültürüne indirgenmiş bir metin olmasının yanı sıra, diğer bir özelliği de faşizmin rafine hâline getirilmesine dönük dokunuşlar var" (tbmm.gov.tr, 20.12.2016) diyen muhalif bir kadın parlamenter bu madde ile kuvvetlerin birleştiğini ifade etmiştir. Ayrıca iktidarın kişiselleştiğini de "Üstelik, tamamen güçsüzleştirilmiş, denetim yetkileri elinden alınmış bir parlamentodan söz ediyoruz, bir tekliften. Bir de bu işlevsiz kurumu yedekleyecekler söz konusu teklife göre. Peki, ne uğruna? Tabii ki Cumhurbaşkanının bekası uğruna, tek adama, tek kişiye uygun bir Anayasa değişikliği yapmak uğruna" (tbmm.gov.tr, 20.12.2016) sözleri ile ifade eden muhalif kadın parlamenter, Cumhurbaşkanının yetkilerinin icra makamı haline gelmesi parlamentonun işlevsizleştirildiğini ayrıca Cumhurbaşkanı'na yargı yolunu açan 125. maddenin Cumhurbaşkanı'nın anayasa mahkemesi üyelerini seçmesi yönünden eleştirmiştir.

Komisyonun yedinci toplantısında muhalif kadın parlamenter ABD başkanlık sistemi ile bir karşılaştırma yaparak yeni sistemde parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinin aynı gün yapılmasının ve karşılıklı fesih yetkisini eleştirmiştir. Ona göre Cumhurbaşkanı'nın tek başına seçimleri yenilemeye karar vermesine karşılıklı Meclisin nitelikli çoğunlukla seçimleri yenilemesi gerektiğini ayrıca Cumhurbaşkanı'nın tekrar aday olabileceğini bu nedenle aslında dengeleyici bir unsur olmadığını savunmaktadır. Yeni sistemin Cumhurbaşkanı'nın arkasında güçlü ve kendisinin oluşturduğu bir Parlamento desteği olarak kurgulandığını belirtmiştir (tbmm.gov.tr, 27.12.2016).

Muhalif partili kadın parlamenter ise sistemi yine kuvvetler ayrılığı ilkesinin zedelenmesi yönünden eleştirmiştir. Sistemi "diktatörlük rejimi" ve "anayasasızlaştırma" şeklinde tanımlamıştır. "Kuvvetler ayrılığı"nı, "demokratik devlet" ilkesini, "hukuk devleti" ilkesini yok eden hükümlerin yer aldığını ve bunun Anayasa'nın değiştirilemez maddelerine açık bir şekilde aykırı olduğunu dile getirmiştir (tbmm.gov.tr, 20.12.2016). Muhalif kadın parlamenter sisteme yönelik eleştirilerini dile getirirken tarihsel arka planda örnekler vererek Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarındaki siyasal yapı içindeki meclisin görevinden kıyasla, meclisin işlevsizleştirildiğini ve denetim mekanizmasının soru ve gensorunun kaldırılması ile ortadan kalktığını savunmuştur. Ayrıca komisyonun ikinci toplantısında meclisin faaliyetleri olarak "toplumu ve devlet faaliyetini ilgilendiren konular" ibaresinin "toplumu" şeklinde değiştirilmesini eleştirerek Meclisin devlet faaliyetini ilgilendiren konuların dışında tutularak sivil toplum kuruluşuna dönüştürüldüğünü ifade etmiştir (tbmm.gov.tr, 21.12.2016).

Anayasa komisyonun ikinci toplantısında Muhalif kadın parlamenter, yine tarihsel bir vurgu ile eleştirilerinin genelinde sistemin otoriter nitelik taşıdığını dile getirmiştir. "...şöyle denilebilir: "Kişiselleştirilmiş bir otoriter rejim doğdu. Ondan sonra, ne yapalım? Biraz daha demokratikleştirelim. Peki, nasıl demokratikleştirelim? Formül belli: Eyaletlere dağıtalım yetkileri." şeklindeki ifadesi ile bir sonraki aşamada eyalet sistemine geçileceğini ve bunun üniter yapı için bir tehlike olacağına işaret etmiştir. Yine aynı şekilde Cumhurbaşkanı'nın cezai sorumluluğu ile ilgili maddeyi eleştirmiş ve bu durumun fiilen olmadığını iddia etmiştir. Ayrıca yeni sistemde gensorunun kaldırılmasının hükümeti denetleme yollarının azaltıldığı ve bu

[†] Muhalefet bloğunda yer alan partiler ise Cumhuriyet Halka Partisi (CHP), İyi Parti, Saadet Partisi (SP) ve Halkların Demokratik Partisi (HDP) olarak ele alınmıştır.

durumun fren-denge mekanizmasını zedelediği yönünde eleştirilerde sisteme yönelik olarak yer almaktadır (tbmm.gov.tr, 21.12.2016).

Komisyondun beşinci toplantısında ise muhalif kadın parlamenter siyasal kültürümüze vurgu yaparak gücün tek merkezde yoğunlaşmasının önüne geçilmesi gerektiğini belirtilirken, “*Hele hele bizim kültürümüzde olduğu gibi zirvedeki güce tapınmak kültürün ana temasıysa çok çok daha özenli olmamız gerektiğini düşünüyorum*” (tbmm.gov.tr, 26.12.2016) ifadesi ile “*devlet eliyle*” demokratikleştirme geleneğine işaret ettiği görülmektedir.

Kimlik temasına daha çok muhalif kadın parlamenterler kimlik siyaseti çerçevesinde sıklıkla vurgu yapmışlardır. Anayasa komisyon görüşmelerinde Cumhurbaşkanı seçilebilme şartlarında yer alan doğuştan Türk vatandaşı olmak şartını eleştirerek “*Türkiye'nin Osmanlı'dan kalma nüfus yapısında doğuştan Türk olmayan çok sayıda vatandaş var*” (tbmm.gov.tr, 20.12.2016) şeklindeki ifadeyle karşı çıkmıştır. Anayasa için etnik kimlik vurgusuna sürekli yer veren muhalif kadın parlamenter Anayasa'da “*Türkiye Vatandaşlığı*” kavramının yer alması gerektiğine yönelik bir öneri sunmuştur. Ayrıca Anayasa Komisyonu'nun dördüncü toplantısında da muhalif adına konuşma yapan kadın parlamenter anayasal sistemi toplumsal kimlikler üzerinden çoğulcu yapısının, farklı etnik kimlik, sosyal, siyasal, sosyolojik, dil, inanç farklılıkları kapsamadığı şeklinde eleştirileri yinelemiştir (tbmm.gov.tr, 23.12.2016).

Anayasa Komisyonun üçüncü toplantısında ise sadece bir kadın parlamenter konuşma yapmış ve konuşma genel olarak sisteme yönelik daha önceki eleştiriler ile anayasanın toplumsal kapsayıcılığı üzerinden kimlikler tartışmaya açılmıştır. Yine komisyonun dördüncü toplantısında kimlik aidiyetine vurgu sıkça yapılmış ve hatta bunu desteklemek amacıyla uluslararası ortamdaki örneklerle yer verilmiştir. “*Türkiye Cumhuriyeti devletine vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkes vatandaşdır*” (tbmm.gov.tr, 23.12.2016) önerisini sunan muhalif kadın parlamenter anayasadaki kavramlar üzerinden kapsayıcılık yorumunda bulunmuştur.

Anayasa görüşmelerinde muhalefetteki kadın parlamenterlerin üzerinde ortak görüş beyan ettikleri noktalardan biri de toplum sözleşmesi olmuştur. Anayasa komisyonun birinci toplantısında muhalif kadın parlamenterler anayasanın bir toplum sözleşmesi olduğunu ve bu nedenle görüşmelere daha fazla katılım olması gerekliliği üzerinde durmuşlardır (tbmm.gov.tr, 20.12.2016) Anayasa görüşmelerinin altıncı toplantısında “*Gelin, bu yemeği beraber yapalım. Bu yemeğin tuzunu, biberini, kimyonunu, başka olgularını birlikte yapıp, birlikte yemek üzerinden anayasayı yapıyoruz*” (tbmm.gov.tr, 26.12.2016) ifadesini kullanan parlamenter anayasa yapım sürecinin birlikte oluşması gerekliliği üzerinden sıkça vurguladıkları kimlik sorununu da dile getirmiştir.

Anayasa Komisyonun ikinci toplantısında muhalif kadın parlamenterin konuşmasında diğer eleştirilerden farklı olarak anayasa yapım sürecine yönelik bir eleştiri dikkat çekmektedir. Geçmişteki diğer anayasaların hazırlanma sürecinde STK'lar, akademisyenler gibi toplumun farklı kesimlerinin dahil olduğunu ancak bu değişikliklerle böyle bir uygulamaya gidilmediğini savunmaktadır (tbmm.gov.tr, 21.12.2016).

Cumhurbaşkanının seçilme usulüne ilişkin eleştirilerde de muhalif farklı partilerdeki kadın parlamenterlerden ortak bir tutum görülmektedir. Yüzde 51 oy alanın Cumhurbaşkanı seçilmesinin kalan yüzde 49'a haksızlık olacağını ifade eden muhalif kadın parlamenter çoğunlukçu sistem olması nedeni ile sistemi eleştirmiştir (tbmm.gov.tr, 20.12.2016). Muhalif kadın parlamenter ise “*Yüzde 51 olursa.*” Yani, *yüzde 50,5 olursa, yüzde 51 de demeye gerek yok, geri kalan nereden bakarsak bakalım, yine toplumun diğer bir yarısı tamamen her şeyini kaybediyor*” (tbmm.gov.tr, 20.12.2016) şeklinde ifadesi ile çoğunluk bir sistemin oluştuğunu vurgulamıştır.

Anayasa değişikliği ile oluşturulan yeni sisteme yönelik bir diğer eleştiri tarafsızlık üzerine yoğunlaşmıştır. Muhalif kadın parlamenter ise Meclisin ve Cumhurbaşkanı'nın aynı tarihte değişmesi ve aynı sürede görev yapmaları, tarafsızlık anlamında önemli ve büyük bir sıkıntı

yaratacağını ve bu durumun tek taraflı bir parlamentoya sebebiyet vereceğini düşünmektedir (tbmm.gov.tr, 20.12.2016). Komisyonun sekizinci toplantısında muhalif kadın parlamenter diğer benzer eleştirilere ek olarak cumhurbaşkanının partili olmasının cumhurbaşkanının tarafsız olması ile bağdaşmayacağını dile getirmiştir (tbmm.gov.tr, 28.12.2016). Tek taraflı bir parlamentonun oluşabileceğine benzer başka bir ifade ise yine muhalefet bloğundaki bir kadın parlamenterden gelerek yeni hükümet sistemine geçilmesiyle yeni bir TBMM iç tüzüğüne ihtiyaç duyulacağını, ancak hazırlanacak olan bu yeni iç tüzüğün iktidardaki parti tarafından tasarlanacağı şekilde oluşturulacağı için tek yanlı bir işlem olacağı şeklindedir (Anayasa Komisyon Raporu, 18.07.2017(a), s. 108).

Tarafsızlığa ilişkin eleştiriler genel olarak cumhurbaşkanının yargı ile ilgili görevleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Muhalif parlamenter yargı ile ilgili olarak “*bu kadar iktidarın güdümündeyken bir de tek bir kişinin güdümüne bırakıyoruz, oraya da “tarafsız” yazıyoruz*” (tbmm.gov.tr, 22.12.2016) şeklinde ifade ile eleştirmiştir. Ayrıca muhalif kadın parlamenter de Cumhurbaşkanı’nın Anayasa mahkemesine üye atamasının cumhurbaşkanının yargı yolunun açılmasını hükümsüz bıraktığı yönündeki eleştirilerini dile getirmiştir. Muhalif kadın parlamenter Anayasa’nın yargı bağımsızlığını zedelediğini, Cumhurbaşkanı aynı zamanda Hâkimler ve Savcılar Kurulu’nun üyelerinin de yarısını atayacak, diğer yarısını da kontrolündeki Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin seçeceğini bu durumun ise yargının kontrol altına alınarak denetiminin kısıtlanması olduğunu ifade ederek eleştirmiştir (tbmm.gov.tr, 29.12.2016).

Tema 3: Siyasal Kriz, Çift Başlılık, Seçim Sistemi

Komisyonun son toplantısında diğer toplantılardan farklı olarak AK Partili kadın parlamenter Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemini değerlendirmiştir. Bu değerlendirmeyi yaparken tarihsel sürece yer vererek aslında 1982 anayasasının güçlü Cumhurbaşkanı yaratarak Parlamenter Sistem’den sapıldığını, krizleri önlemek adına cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi ilkesinin getirilmesi ile birlikte Cumhurbaşkanı’nın anayasal yetkilerini kullandığını yeni anayasanın ise bu çift başlılığı ortadan kaldıracığını dile getirmiştir. Ayrıca geçmişte yaşanan koalisyon dönemleri demokratik sistemi zayıflattığı bu nedenle de Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde ise koalisyon ihtimali bulunmadığından daha istikrarlı hükümetlere kurulacağını söyleyerek yeni sistemi desteklemiştir (tbmm.gov.tr, 29.12.2016).

Yine son toplantıda iktidar partideki bir başka kadın parlamenter ise cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin kriz önleyici yönüne vurgu yaparak sistemin kriz kültürünü ortadan kaldıracığını savunmuştur (tbmm.gov.tr, 29.12.2016). Ancak muhalefet partili bazı kadın parlamenterler yeni hükümet sisteminin seçim sistemi üzerinde olumsuz etkisi yaratacağı beyan edilmiştir. Şöyle ki yeni yönetim sistemiyle beraber D’Hondt seçim sisteminde yapılacak olan değişikliklerle farklı partiler arasında ittifakların kurulmasının önünün açılacağı ancak bunun seçmen iradesinin, kendi partisi dışındaki bir partiye kayacağı (Anayasa Komisyon Raporu, 23.03.2022(e), s. 6-7) ve baraj konusunda milletvekili temsiliyetinde bir dezavantajın olacağı (Anayasa Komisyon Raporu, 06.03.2018(b), s. 18) iddia edilmiştir.

SONUÇ

Demokratikleşmenin önemli aşamalarında kadınlara verilen haklar önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle kadın cinsiyetler arası eşitsizliği gidermede demokrasinin olmazsa olmaz amacı ve aracı olmuştur. Ne var ki günümüzde hala hukuksal anlamda eşitlik sağlansa da fiili olarak özellikle siyasal alanda kadın-erkek eşitliği sağlanamamıştır. Bu nedenle kadınların siyasal sisteme etkileri erkekler ile aynı düzeyde olamamaktadır.

Çalışmada erkek eliyle üretilen siyasal sisteme kadın bakış açısına yer vermeye çalışılmıştır. Bu amaçla yapılan çalışmada siyasal sistemin şekillendiği Anayasa Komisyon çalışmalarındaki konuşmalardan faydalanılmıştır. Çalışmadan çıkan sonuçlar değerlendirildiğinde komisyonda daha çok muhalefet partilerinden kadın parlamenterlerin konuşmalarının yer aldığı görülmektedir. Bu durumda aslında kadının siyasal alandaki

mücadelesinin de muhalefet etmekle başlaması önemli bir etken olduğu düşünülebilir. Geçmişte kadınların siyasal hakları elde ediş şekli demokratikleşme süreçlerinde örgütlü ya da örgütsüz kadın hareketleri ile gerçekleşmiştir. Bu nedenle sisteme yönelik değerlendirmelerde muhalefetteki kadın parlamenterlerin daha fazla söz hakkı alıp sistemi eleştirdikleri görülmektedir.

Bu eleştirilerin ortak paydası “*Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin*” otoriter bir yönetim oluşturduğu şeklindedir. Yürütme erkinin cumhurbaşkanında toplanması muhalefetteki kadın parlamenterler tarafından iktidarı kişiselleştirildiği ve otoriterleştirildiği şeklinde yorumlanmıştır. Eleştirel konuşmalar değerlendirildiğinde konuşmalar genel olarak popülist siyaset anlayışı ile gündemdeki siyasal olaylara vurgu yapılarak dile getirilmiştir. Anayasa maddeleri ve bu maddelere yöneltilen eleştiriler gündemdeki siyasal olayların ve partinin ideolojik bakış açısını yansıtan söylemlerin gölgesinde kalmıştır. Özellikle kimlik siyasetinin sıkça vurgulandığı görülmekle birlikte, Anayasa’da ki kavramlar üzerinden etnik aidiyet vurgusu siyasal sistemin yapı ve işlevlerinin gölgesinde kalmıştır.

Eleştirilerin bir diğer ortak paydası ise anayasanın bir toplum sözleşmesi olduğu ve bu nedenle de toplumun birçoğu tarafından uzlaşmacı bir şekilde gerekli değişikliklerin yapılması gerektiği yönünde olmuştur. Anayasa değişikliği metinlerinin partilerin ortak kararı ile belirlenmesi gerektiği muhalefetteki kadın parlamenterler tarafından sıkça dile getirilmiştir.

Çalışmada dikkat çeken bir diğer sonuç ise Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan bu yana kadınlara toplumsal mücadeleden çok devlet eliyle haklarının verilesinin bir yansımasını da ortaya çıkarmıştır. Komisyon konuşmalarında siyasal kültürümüze vurgu yaparak toplumsal olarak aslında otoriter yönetimlere yatkın olduğumuz ve yapılan anayasal değişikliğin buna imkân sağladığı bu nedenle de tehlike arz ettiği vurgulanmıştır. Bu vurgu aslında toplumsal olarak demokrasiye alışkın olmayan toplumun devlet eliyle demokratikleştirilmesi gerektiğinin altını çizer bir vurgudur. Bu durum ise toplumsal mücadelenin kadın parlamenterler gözünden de eksik kaldığının farkındalığını göstermektedir.

Çalışmada elde edilen bulgulardan bir diğeri ise iktidar partisine mensup kadın parlamenterlerin komisyon görüşmelerinde çok fazla söz almadığı, konuşmalarını ise diğer kadın parlamenterlere göre kısa yaptığı görülmüştür. İktidar partisi kadın parlamenterin gözünden ise Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi geçmiş siyasal krizlerin ortadan kaldırılması ve darbe anayasaları yerine sivil bir anayasanın oluşturulması açısından en önemli çözüm olarak görülmektedir. Özellikle iki kadın parlamenterin de önemle üzerinde durduğu konu siyasal istikrarsızlığın yarattığı siyasal krizler olmuştur. Bu krizlerin temelinde koalisyon hükümetleri ve çift başlı yürütmenin yarattığı sorunlar başta gelmiştir. Eleştirilerden sadece sistemin kişiselleştirmesi eleştirisine yanıt verilmiş ve aslında krizlerin bu zaman kadar liderin kişisel özelliği sayesinde aşıldığı ancak yeni sistemde sistemin kriz oluşumunu engelleyeceği vurgulanmıştır.

Genel olarak kadın parlamenterlerin gözünden “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi” değerlendirildiğinde; Türkiye’deki parti disiplini göz önüne alındığında kadın parlamenterlerin parti politikaları paralelinde özellikle konuşmalarda güncel siyasal konuları ön plana çıkardıkları görülmektedir. Ayrıca kadın parlamenterlerin muhalefette olanların daha fazla söz hakkı almaları ile bir yandan kadınların siyasal alandaki mücadelesini yansıtırken öte yandan hala eski geleneksel kalıpların da etkisi ile toplumsal mücadeleyi göz ardı edip geleneksel olarak devlet eliyle demokratikleşmeyi istedikleri de görülmektedir.

Etik Beyan

“Kadın Parlamenteler Açısından Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi: Anayasa Komisyon Raporları Üzerinden Bir İnceleme (2016-2023)” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu çalışma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesi'nin (Committee on Publication Ethics-COPE) yazar, hakem ve editörler için belirlemiş olduğu kurallardan oluşturulmuş olan Anasay Dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Mali Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declared that there is no conflict of interest.

Financial Support: The author declares that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA/ REFERENCES

Akçakaya, M. & Özdemir, A. (2018). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Siyasala İstikrar. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*. 53(3), 922-944.

Akgül, M. (2021). 1982 Anayasası'nda Cumhurbaşkanının Tarafsızlığı ve Konumu. *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 6(2), 39-54.

Alp, H. (2023). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Siyasal Hayatta Kadın Temsiliyeti ve 14 Mayıs 2023 Milletvekili Seçimleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*. 3(1), 203-211.

Arat, N. (1986). *Kadın Sorunu*. İstanbul: Say Yayınları.

Boyalı, H. & Gümüş, K. (2022). Bürokrasi ve Siyaset İlişkisinin Parlamenter Sistem ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Özelinde Analizi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 55, 232-247.

Cin, H. & Akyılmaz, G. (2009). *Türk Hukuk Tarihi*. (3. Baskı). Konya: Sayram Yayınları.

Çakır, S. (1994). *Osmanlıda Kadın Hareketleri*. İstanbul: Metris Yayınları.

Deniz, Ş. (2007). Kadın Parlamentelerin Bakış Açısıyla Türkiye'de Kadınların Siyasal Hayattaki Temsili. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 5(7), 2-16.

Diñç, M. (2002). *Bugünün Türkiye'sinde kadınların siyasal katılımı ve katılımı artırmaya yönelik çözüm önerileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Doğru, D. (2023). Türkiye'de Kadınların Siyasal Haklarını Kazanması ve Siyasal Temsilde Karşılaşılan Sorunlar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 72(1), 247-293.

Duyar, M. (2024). Anayasa Yapım Sürecinde Muhalefet Olgusunun Meclis Tutanakları Üzerinden Değerlendirilmesi: 1921, 1924 ve 1961 Anayasaları Örneği. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 8(33), 121-136.

Erdoğan, M. (2003). *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları.

Ergül, T. (2005). *Başkanlık Sistemi*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.

Eroğul, C. (2010). *1908 devrimini izleyen anayasa değişiklikleri*. S. Akşin, S. Balcı & B. Ünlü (Ed). 100. yılında jön Türk devrimi içinde (ss. 85-139). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Eryılmaz, B. (2006). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. (2. Baskı). İstanbul: İşaret Yayınları.

Gönenç, L. (2011). *Türkiye’de hükümet sistemi tartışmalarına kısa bir bakış ve mevcut hükümet sisteminin niteliği*. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Politika Notu.

Güler, T. (2018). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemleri ve Kamu Yönetimine Etkileri. *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 21(39), 299-322.

İnce, İ.Ç. & Özdemir, Y.M. (2023). 1909 Tarihli Anayasa Değişikliklerinin Hükümet Sistemine Etkisi. *Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 5(1), 32-44.

Karatepe, Ş. (2013). Hükümet Sistemleri ve Türkiye. *Yeni Türkiye*. 51, 223-235.

Keser, A., Çelik, M., & Ercan, E. (2021). Türkiye’de kadınların siyasal temsili ve toplumsal cinsiyet. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 76(1), 191-229. doi.org/10.33630/ausbf.822019.

Kışlalı, A. T. (2006). *Siyasal Sistemler Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*. Akara: İmge Yayınevi.

Kiriş, H.M. (2011). Parti Sisteminde Kutuplaşma ve Türk Parti Sistemi Örneği. *Amme İdaresi Dergisi*. 44(4), 33-67.

Özbudun, E. (1992). *1921 Anayasası*. Ankara: AAM.

Özdemir, H. (2020). Türkiye’nin Parlamenter Hükümet Sistemi Tecrübesine Kısa Bir Bakış. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 10(20), 373-400.

Özer, S. (2013). Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkının Verilmesinin Kamuoyundaki Yankıları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 29(85). 131-168.

Soysal, M. (1993). *100 Soruda Anayasanın Anlamı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Turhan, M. (1991). Meclis Hükümeti. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 46(1), 453-466.

Turhan, M. (1995). Parlamenter Sistem mi, Yoksa Başkanlık Sistemi mi?. *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*. 19(179-180), 78-82.

Uluşahin, N. (1999). *Anayasal Bir Tercih Olarak Başkanlık Sistemi*. Ankara: Yetkin Yayınları.

Verney, D. (1992). *Parliamentary government and presidential government*. A. Lijphart (ed.). Parliamentary versus presidential government içinde. Oxford: Oxford University Press.

Yanık, M. (1997). *Başkanlık Sistemi ve Türkiye’de Uygulanabilirliği*. İstanbul: Alfa Basım Yayım.

Yılmaz, V. & Yıldız, M.Ş. (2022). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Üzerine Tartışmalar ve Yeni Sistemin Etkileri. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 6(2), 507-532.

Yolcu, T. (2019). Parlamento Dışı Muhalefet Örneği Olarak Siyasal Kadın Hareketleri: Dünyadan ve Türkiye’den Örnekler. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*. 18(1), 242-255.

Yıldırım, U.T. (2020). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin Eleştirileri: Türkiye’de Muhalefet Partileri Üzerinden Bir İnceleme. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*. 13(79), 509-524.

Yıldırım, U.T. (2022). Çin Halk Cumhuriyeti ve Küba Cumhuriyeti’nin Karşılaştırılması: Değişen Düzendeki Anayasal Siyasal Sistem ve Ekonomi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*. 5(2), 469-482.

Zetkin, C. (1996). *Kadın Sorunu Üzerine Seçme Yazılar*. Ankara: İnter Yayıncılık.

E- Kaynaklar

1961 Anayasası, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>, 1 Ekim 2023 tarihinde erişildi.

1982 Anayasası, <http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm>, 1 Ekim 2023 tarihinde erişildi.

28 Aralık 2016 Çarşamba, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyongoruntule?pTutanakId=1839>, 5 Kasım 2023 tarihinde erişilmiştir.

Anayasa Komisyon Raporu(a) (18/07/2017). <https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyongoruntule?pTutanakId=1935> 24 Kasım 2023 tarihinde erişildi.

Anayasa Komisyon Raporu(b) (06/03/2018). <https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyongoruntule?pTutanakId=2099> 19 Kasım 2023 tarihinde erişildi.

Anayasa Komisyon Raporu(c) (08/03/2018). <https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyongoruntule?pTutanakId=2105> 20 Kasım 2023 tarihinde erişildi.

Anayasa Komisyon Raporu(d) (17/06/2020). <https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyongoruntule?pTutanakId=2543> 20 Kasım 2023 tarihinde erişildi.

Anayasa Komisyon Raporu(e) (23/03/2022). <https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyongoruntule?pTutanakId=2932> 20 Kasım 2023 tarihinde erişildi.

Anayasa Komisyon Raporu(f) (19/01/2023). <https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyongoruntule?pTutanakId=3094> 25 Kasım 2023 tarihinde erişildi.

Türkiye İstatistik Kurumu, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=106, 18 Ekim 2023 tarihinde erişilmiştir.

TBMM Anayasa Komisyonu 22 Aralık 2016 Perşembe, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyongoruntule?pTutanakId=1834>, 1 Eylül 2023 tarihinde erişilmiştir.

TBMM Anayasa Komisyonu,

TBMM Anayasa Komisyonu, 20 Aralık 2016 Salı, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyongoruntule?pTutanakId=1826>, 9 Ağustos 2023 tarihinde erişilmiştir.

TBMM Anayasa Komisyonu, 21 Aralık 2016 Çarşamba, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=1828, 10 Ağustos 2023 tarihinde erişilmiştir.

TBMM Anayasa Komisyonu, 23 Aralık 2016 Cuma, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=1835, 13 Eylül 2023 tarihinde erişilmiştir.

TBMM Anayasa Komisyonu, 24 Aralık 2016 Cumartesi, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=1836, 28 Eylül 2023 tarihinde erişilmiştir.

TBMM Anayasa Komisyonu, 26 Aralık 2016 Pazartesi, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=1837, 7 Ekim 2023 tarihinde erişilmiştir.

TBMM Anayasa Komisyonu, 27 Aralık 2016 Salı, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=1838, 1 Eylül 2023 tarihinde erişilmiştir.

TBMM Anayasa Komisyonu, 29 Aralık 2016 Perşembe, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=1840, 7 Ekim 2023 tarihinde erişilmiştir.

TBMM Sandalye Dağılımı (2023). <https://www.tbmm.gov.tr/sandalyedagilimi> 14 Kasım 2023 tarihinde erişilmiştir.

Yazıcı, S. (2010). *Başkanlık sistemi Türkiye'yi olumsuz etkileri*. 25 Kasım 2023 tarihinde <https://www.ntv.com.tr/turkiye/baskanlik-sistemi-turkiyeyi-olumsuz-etkiler,0bq8mi62ZEWydU49edr7ig> adresinden erişildi.